

Łódź, dn. 24 lipca 2018 r.

Dr hab. Jakub Niedbalski
Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

Recenzja rozprawy doktorskiej Pana magistra Kamila Pietrowiaka pt. *Świat po omacku. Społeczne i kulturowe ramy relacji, praktyk i odczuć osób niewidomych*, opracowanej na wydziale Filozoficzno-Historycznym UŁ pod kierunkiem naukowym prof. nadzw. UW r. dra hab. Eugeniusza Kłosa oraz promotora pomocniczego dra Tarzycjusza Bulińskiego w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej

Podstawa opracowania recenzji

Podstawą wykonania recenzji jest pismo Dziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego prof. dr hab. Macieja Kokoszko z dnia 21.06.2018 r. Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska magistra Kamila Pietrowiaka *Świat po omacku. Społeczne i kulturowe ramy relacji, praktyk i odczuć osób niewidomych*. Promotorem pracy jest prof. nadzw. UW r. dra hab. Eugeniusz Kłosek oraz promotorem pomocniczym dr Tarzycjusz Buliński. Recenzja dotyczy postępowania o nadanie magistrowi Kamilowi Piechowiakowi stopnia naukowego doktora w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie etnologia.

Cel rozprawy i ocena wyboru problemu badawczego

Tematem rozprawy są doświadczenia, działania i życiowe strategie osób niewidomych od urodzenia lub wczesnego dzieciństwa, a także ich społeczne i kulturowe uwarunkowania. Rozważania Autora koncentrują się na specyfice funkcjonowania przedstawicieli tej grupy, przebiegu ich socjalizacji i edukacji, a także trudnościach i możliwościach w zakresie mobilności, pracy czy relacji międzyludzkich. Ogólnym celem dysertacji jest określenie, w jaki sposób i w jakim stopniu poznawcze ograniczenia osób niewidomych z jednej strony, z drugiej zaś powszechne wyobrażenia na temat ślepoty kształtują ich codzienne interakcje i

emocje, metody radzenia sobie z życiowymi wyzwaniami, a także poczucie własnej (nie)normalności i sprawczości.

Recenzowana praca wpisuje się w niezwykle aktualną, a zarazem wymagającą nowego spojrzenia, problematykę niepełnosprawności oraz społecznego funkcjonowania osób z niepełnosprawnością. Autor dysertacji nie tylko podejmuje tak ważny społecznie problem, jakim jest obecność osób niepełnosprawnych w różnych obszarach życia codziennego, ale też stara się spojrzeć na ów problem z niezwykle interesującej perspektywy badawczej. Z tego względu wybór tematu dysertacji i jej zasadniczego celu należy uznać za w pełni uzasadnione.

W świetle przedstawionego celu rozprawy wielkość i struktura poszczególnych rozdziałów, podobnie jak ogólna konstrukcja pracy jest prawidłowa.

Ocena merytoryczna rozprawy oraz zastosowanych metod i zaplecza teoretycznego

Rozprawa składa się z czterech zasadniczych części podzielonych na rozdziały i podrozdziały. W części pierwszej zatytułowanej *Proces badawczy - uczestnicy, metody, zagadnienia etyczne* doktorant przybliży przebieg badań terenowych, kryteria doboru grupy badawczej, ogólną charakterystykę uczestników, stosowane metody oraz okoliczności gromadzenia danych, przyjęte założenia etyczne oraz ich praktyczne konsekwencje. Niewątpliwym atutem tej części dysertacji jest fakt, iż Autor nie ogranicza się jedynie do ogólnych stwierdzeń, wyliczeń czy deklaracji, ale przywołuje konkretne wydarzenia, wątpliwości i problemy, które pojawiały się podczas pracy terenowej bezpośrednio wpływając na jej przebieg. W ten sposób doktorant pokazuje swój warsztat badacza i analityka, nie stroniąc przy tym od krytycznego spojrzenia na własną pracę. Ważnym składnikiem tej części jest również szczegółowe omówienie założeń przyjętej metody badawczej, a więc etnografii opartej na współpracy. Przy tej okazji autor prezentuje praktyczne środki realizacji badań opartych na wskazanej metodzie, a także, jak sam wskazuje, możliwości i ograniczenia tak zorientowanej praktyki badawczej.

Poddając ocenie powyższą część dysertacji, należy stwierdzić, iż Autor wykazał się w niej dużą znajomością wykorzystywanych metod badawczych jak i zaplecza teoretycznego. Drobnym mankamentem, który jednak w niewielkim stopniu wpływa na wyraźnie pozytywną ocenę pracy, jest brak wyjaśnień Autora o charakterze metodologicznym, co do kryteriów doboru próby. Pewien niedosyt pozostawia także fakt, iż Autor w widoczny sposób czerpie inspiracje z

metodologii teorii ugruntowanej, jednak nie wszędzie są one explicite wyrażone w treści dysertacji.

Trzy kolejne części rozprawy są kluczowe dla całej dysertacji, bowiem to w nich Autor prezentuje wyniki swoich badań. Każda ze wskazanych części została poświęcona jednej z trzech zasadniczych kategorii, jakie wyłoniły się w trakcie prowadzonych analiz. Są to kolejno: (nie)normalność, (nie)widzialność i (nie)pełnosprawność.

W pierwszej z wymienionych powyżej części, zatytułowanej *(Nie)normalność - socjalizacja, tożsamość i wspólnota osób niewidomych*, Autor podejmuje refleksję nad tym, jaki wpływ na wczesne etapy życia oraz dalszy społeczny rozwój uczestników badań ma fakt przypisania im roli osób „nienormalnych” a więc niespełniających przyjętych norm i standardów w zakresie zdrowia, zdolności poznawczych czy sprawności. Badacz koncentruje się na opisanu oraz analizie najważniejszych jego zdaniem czynników, które kształtują indywidualną i grupową tożsamość osób niewidomych. Autor rekonstruuje przebieg kariery życiowej przedstawicieli badanej kategorii osób, poczynając od wczesnego dzieciństwa, poprzez lata nauki, po dorosłość i funkcjonowanie w ramach tworzonych przez nich związków. Wyraźnie zarysowuje się tutaj podział na trzy etapy wspomnianej kariery, czemu podporządkowano strukturę tej części pracy. Z tego względu na plan pierwszy wysuwają się doświadczenia zarówno badanych osób z okresu ich dzieciństwa, pamiętanego jako czas wypełniony silnymi emocjami, ale także nadmiernym zainteresowaniem i litością ze strony otoczenia oraz nadziejami na odzyskanie wzroku, pragnieniami powrotu do „normalnego” życia aż po pogodzenie się i zaakceptowanie zaistniałej sytuacji. Wyraźnie odznacza się w tym miejscu rola rodziny w całym procesie „wchodzenia w rolę” niepełnosprawnego. Co warto podkreślić, Autor z pieczołowitością oddał też zmagania, dylematy i wątpliwości członków owych rodzin, rekonstruując w ten sposób szeroki kontekst przemian tożsamościowych osób niepełnosprawnych w ramach, którego istotne miejsce zajmują także doświadczenia większości rozmówców z ich pobytu w specjalnych ośrodkach szkolno-wychowawczych. To właśnie opis oraz analiza relacji personelu tego rodzaju ośrodków z badanymi osobami w okresie ich edukacji, stanowią drugi z etapów kariery tożsamościowej. Jak trafnie zauważa Autor, to właśnie personel ośrodka decydował w znacznym stopniu o przebiegu socjalizacji uczniów, kreując ich potrzeby, stwarzając im określone możliwości, czy stawiając przeszkody i ograniczenia i. Natomiast trzecim etapem kształtowania się tożsamości badanych osób jest okres dorosłości i towarzyszące mu dylematy oraz problemy. W tym kontekście Autor

dużą wagę poświęca związkom uczuciowym zwłaszcza, gdy dotyczą one relacji pomiędzy osobami niewidzącymi i niedowidzącymi, kontrowersjom związanym z posiadaniem dzieci przez niewidome małżeństwa, a także lękiem przed odrzuceniem ze strony widzących partnerów, czy rolą organizacji pozarządowych w budowaniu wspólnoty osób niewidzących.

Wyjaśnieniu badanych zjawisk i procesów służą przyjęte przez Autora sposoby rozumienia podstawowych kwestii, pojęć i kategorii związanych, jak sam to ujmuję „z procesem ludzkiego odnajdywania i urządzania się w świecie”. Badacz posługując się takimi pojęciami jak: kultura, socjalizacja, środowisko, język, habitus odwołuje się do teorii Petera Bergera i Thomasa Luckmanna, Pierre’a Bourdieu, czy Tima Ingolda. Omawiając zaś znaczenie czynności hierarchizacji, stereotypizacji i stygmatyzacji inspiracje czerpie z rozważań Mary Douglas oraz Ervinga Goffmana. Co ważne, wskazani autorzy i ich teorie są istotne nie tylko w kontekście pierwszej części rozprawy, ale także systematycznie rozwijane i precyzowane w dalszym toku rozważań prowadzonych przez doktoranta na kolejnych stronach dysertacji.

Jeśli chodzi o uwagi do tej części pracy, to być może zabrakło tu odwołania się do teorii punktów zwrotnych (turning points) Anselma Straussa czy „kariery” w rozumieniu Everetta Hughesa. Wydaje się, że takie inspiracje mogłyby poszerzyć paletę teoretycznych odniesień i wzmocnić jeszcze wywody samego badacza.

Trzecia część rozprawy zatytułowana *(Nie)widzialność - osoby niewidome wobec norm, wartości i reguł kultury wizualnej*, poświęcona została przedstawieniu wpływu ślepoty na wybrane wymiary życia uczestników badań, w tym między innymi ich rozumienie zjawisk wizualnych, stosowane środki komunikacji, przebieg codziennych interakcji, czy sposoby zarządzania własnym ciałem oraz wizerunkiem. Autor tutaj prezentuje potoczne oraz naukowe założenia dotyczące ślepoty, które wynikają bezpośrednio z wartości i funkcji przypisanych poznaniu wizualnemu. Sporo miejsca poświęca wyjaśnieniu temu, w jaki sposób badane osoby wyobrażają sobie możliwości poznawcze „widzących” oraz poszczególne elementy widzialności, a więc barwy, perspektywę, wygląd ludzi i obiektów. Punktem wyjścia dla rozważań na temat tak zarysowanych „wizualnych praktyk” osób niewidomych doktorant uczynił odwołania do dzieł Williama Mitchella, Nicholasa Mirzoeffa oraz Hala Fostera. Czerpiąc inspirację dla swoich dociekań od wymienionych badaczy, Autor koncentruje się na znaczeniu zmysłu wzroku dla rozwoju oraz funkcjonowania człowieka - zarówno na poziomie gatunkowym, grupowym i jednostkowym - a także jego dominującej roli w hierarchii

percepcji wypracowanej w ramach cywilizacji zachodniej. W tej części dysertacji znalazły się także zagadnienia odnoszące się do analizy procesu, w trakcie którego uczestnicy badań stopniowo odkrywają prawidłowości zachodzące w obrębie widzialnego świata, przyswajają pojęcia i zwroty językowe odnoszące się bezpośrednio do poznania wizualnego, a także stykają się z różnego rodzaju obrazami i przedstawieniami, które stanowią podstawowe nośniki informacji i emocji. Autor przedstawia również sposoby i okoliczności, w jakich osoby niepełnosprawne wcielają podstawowe „wizualne obowiązki” odnoszące się do sfery wizerunku, ekspresji czy komunikacji pozawerbalnej, jak zarządzają widzialnością własnego „piętna”, a także jakie podejmują działania w celu budowania własnej tożsamości, atrakcyjności czy seksualności.

Poddając ocenie tę część pracy, wydaje się, iż warto byłoby jako grupę porównawczą dla osób niewidomych od urodzenia lub wczesnego dzieciństwa wziąć pod uwagę w analizie także historie osób, które nabyły tego rodzaju niepełnosprawność w życiu dorosłym. Ponadto, choć Autor odwołuje się do kategorii płci, jako zmiennej różnicującej podejście do takich kwestii jak seksualność czy poczucie piękna, to jednak byłoby dobrze sięgnąć nieco głębiej do tej problematyki i lepiej umiejscowić ją w kontekście perspektywy gender.

W czwartej, a zarazem ostatniej części rozprawy pt. *(Nie)pełnosprawność - wymiary sprawczości i niezależności osób niewidomych*, Autor ukazuje materialne, społeczne oraz instytucjonalne możliwości i ograniczenia uczestników badań, które mają istotny wpływ na stopień oraz zakres ich sprawności, samodzielności i zaradności. W związku z tym omawia podstawowe elementy publicznego systemu wsparcia osób niepełnosprawnych w Polsce, a także ich praktyczny wpływ na życiowe decyzje i taktyki bohaterów rozprawy. Następnie opisuje przebieg procesu rehabilitacji poszczególnych rozmówców, w założeniu mającego na celu zwiększenie zakresu ich sprawczości. Jak zauważyć, proces ten jest kontrolowany i oceniany przez przedstawicieli odpowiednich instytucji, w tym pracowników ośrodków szkolno-wychowawczych. Istotnym wątkiem w kontekście samodzielności i sprawności osób niewidomych są również kwestie związane z ich zatrudnieniem, specyfiką możliwości zawodowych, dostępnymi ofertami pracy, publicznymi formami wsparcia czy motywacji niepełnosprawnych pracowników oraz ich pracodawców. Autor rozprawy koncentruje się również na umiejętnościach i ograniczeniach osób niewidomych w dziedzinie samodzielnej mobilności i orientacji przestrzennej. W tym kontekście zwraca uwagę na liczne trudności

wynikające z braku lub głębokiego uszkodzenia zmysłu wzroku, przechodząc do konkretnych narzędzi i sposobów samodzielnego radzenia sobie w pozadomowej przestrzeni, podstawowych zdolności orientacyjnych, technik posługiwania się białą laską, współpracy z psami asystującymi. Na zakończenie doktorant porusza kwestie korzystania z pomocy widzących przewodników i asystentów, a także związane z tym emocje, potrzeby i dylematy uczestników badań.

Oceniając tę część pracy nie sposób wspomnieć o bogactwie odwołań do literatury przedmiotu. Autor swoje inspiracje teoretyczne czerpie między innymi z prac Margaret Archer, Herberta Blumera, Pierre'a Bourdieu czy Alfreda Schütza, a także Anthoniego Giddensa, poszukując w nich poparcia dla swoich analiz dotyczących zasadniczych uwarunkowań ludzkiego działania, w tym indywidualnej sprawczości. Nie poprzestaje jednak na tym i sięga również do teorii wyjaśniających zjawisko upośledzenia oraz niepełnosprawności (ślepoty) zarówno w wymiarze fizycznym społecznym i kulturowym.

Końcowa część pracy zawiera podsumowanie i wnioski uzyskane podczas przeprowadzonych badań. Swoje wnioski Autor przedstawia w sposób kompleksowy, szczegółowy i przejrzysty, wyjaśniając mechanizmy oraz procesy badanego zjawiska. Warto podkreślić, że w zakończeniu doktorant nie stroni od autokrytyki i ukazania ewentualnych luk w swojej pracy, przez co nie tylko zyskuje ona na wiarygodności, ale także staje się doskonałą bazą dla dalszych badań w eksplorowanym obszarze niepełnosprawności, jaką jest ślepotą.

Ocena strony formalnej i technicznej

Ocena strony formalno-językowej jest poprawna, choć na liczącej 380 stron rozprawie doktorskiej znaleźć można nieliczne uchybienia i błędy stylistyczne oraz interpunkcyjne. Odwołania do literatury przedmiotu nie budzą zastrzeżeń. Autor uwzględnił kanon wiedzy teoretycznej odnoszącej się do podjętej w pracy tematyki.

Opis bibliograficzny cytowanych źródeł, podobnie jak odniesienia do nich w tekście, opracowano prawidłowo.

W pracy zdarzają się również powtórzenia, zwłaszcza, gdy porównuje się treść wstępu i pierwszego rozdziału pracy. Cytowane fragmenty wywiadów są wyodrębnione i nie są przesadnie długie w porównaniu do tekstu zasadniczego.

Wnioski końcowe

Praca odznacza się wysokim poziomem merytorycznym oraz oryginalnością ujęcia przedmiotu badań. Jej treść potwierdza zdolność Autora do przeprowadzania złożonego procesu badawczego oraz formułowania własnych sądów. Autor dysertacji wykazał się dużą samodzielnością badawczą w oryginalnym rozwiązaniu podjętego problemu badawczego. Treść rozprawy oraz przyjęte założenia metodyczne potwierdzają znajomość metodologii pracy naukowej oraz wskazują na zaawansowany stopień rozwoju Jego warsztatu badawczego, a zarazem umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Wyniki badań ukazują specyfikę poznawczej i społecznej sytuacji opisywanych osób, zróżnicowanie oraz wspólnotę ich doświadczeń, a także sprzężenie poszczególnych wymiarów ich życia z kluczowymi kategoriami i wzorami kultury, wartościami i normami społecznymi, słowem: przyjętymi sposobami porządkowania wspólnej rzeczywistości.

Autor rozprawy właściwie posługuje się terminologią istotną dla tematu dysertacji.

Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzam, iż recenzowana praca spełnia kryteria stawiane rozprawom doktorskim określonym przez art. 13 pkt. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U z 2016 r., poz. 882 ze zm.). Na tej podstawie wnoszę o jej przyjęcie i dopuszczenie do publicznej obrony. Jednocześnie dysertację, po pomyślnym przebiegu publicznej obrony, rekomenduję do druku w całości lub w określonej przez Autora części.

Jolanta Nicolbolski